MAKTABDA BULLINGNING OLDINI OLISHDA MAKTAB MASLAHATCHISI, O‘QITUVCHI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGI

Beshimova Maxfirat Jo‘rabek qizi
Buxoro viloyati Romitan tumani
14-maktab maslahatchisi
Telefon: +998918209997
Elektron pochta: beshimovamaxfirat@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24034265

Annotatsiya. Maqolada maktab muhitida bulling hodisasining mohiyati, turlari va oqibatlari tahlil qilinadi. Bullingning oldini olishda maktab maslahatchisi, o‘qituvchi va ota-onalarning o‘zaro hamkorligiga asoslangan profilaktika modeli taklif etiladi, har bir tomonning vazifalari va amaliy mexanizmlari yoritiladi.
Kalit so‘zlar: bulling, maktab maslahatchisi, o‘qituvchi, ota-onalar, hamkorlik, profilaktika, psixologik xavfsizlik, maktab muhiti.

Аннотация. В статье анализируются сущность, виды и последствия явления буллинга в школьной среде. Предлагается профилактическая модель предотвращения буллинга, основанная на взаимодействии школьного консультанта, учителя и родителей, освещаются задачи каждой из сторон и практические механизмы.
Ключевые слова: буллинг, школьный консультант, учитель, родители, сотрудничество, профилактика, психологическая безопасность, школьная среда.

Abstract. The article analyzes the essence, forms and consequences of bullying in the school environment and proposes a prevention model based on cooperation among the school counselor, teachers and parents. The duties of each party and practical mechanisms of joint work are described.
Keywords: bullying, school counselor, teacher, parents, cooperation, prevention, psychological safety, school climate.

Kirish

Bugungi kunda maktab bolaning nafaqat bilim oladigan, balki shaxs sifatida shakllanadigan, tengdoshlari bilan munosabatga kirishadigan asosiy ijtimoiy muhitidir. Shu sababli maktabdagi psixologik xavfsizlik ta’lim sifatining ajralmas sharti hisoblanadi. Bola o‘zini xavfsiz his qilmagan joyda o‘qish motivatsiyasi pasayadi, e’tibor va xotira jarayonlari susayadi, o‘ziga bo‘lgan ishonch yo‘qoladi.

Maktab muhitidagi eng jiddiy muammolardan biri bu bullingdir. YUNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha o‘quvchilarning taxminan har uchinchisi o‘tgan oy davomida kamida bir marta tengdoshlari tomonidan bulling qurboni bo‘lgan [4]. Bu raqam muammo faqat alohida holatlar bilan cheklanmasligini, balki tizimli yondashuvni talab qilishini ko‘rsatadi.

Bullingning oldini olishni faqat bitta mutaxassis yoki faqat ma’muriyat zimmasiga yuklab bo‘lmaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, eng samarali natijalar butun maktab jamoasi va oila birgalikda harakat qilganda erishiladi [3]. Mazkur maqolaning maqsadi maktab maslahatchisi, o‘qituvchi va ota-onalar hamkorligining mazmunini ochib berish hamda amaliy faoliyatda qo‘llash mumkin bo‘lgan modelni taklif etishdir.

Bulling tushunchasi, turlari va belgilari

Bulling tushunchasini fanga kiritgan norvegiyalik olim D. Olveus uni bir o‘quvchining boshqa o‘quvchi yoki o‘quvchilar guruhi tomonidan uzoq vaqt davomida takror-takror salbiy harakatlarga uchrashi sifatida ta’riflagan [1]. Bullingni oddiy janjal yoki bir martalik nizodan ajratib turadigan uchta asosiy belgi bor: harakatlarning qasddan qilinishi, ularning takrorlanishi va tomonlar o‘rtasida kuch yoki ta’sir bo‘yicha tengsizlikning mavjudligi.

Amaliyotda bullingning quyidagi asosiy turlari uchraydi:

jismoniy bulling – urish, itarish, buyumlarni olib qo‘yish yoki buzish;

og‘zaki bulling – haqorat qilish, laqab qo‘yish, mazax qilish, tahdid qilish;

ijtimoiy (munosabat) bulling – bolani guruhdan chetlashtirish, boykot e’lon qilish, g‘iybat va mish-mish tarqatish;

kiberbulling – ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va o‘yin platformalari orqali haqorat qilish, shaxsiy suratlarni tarqatish, jamoaviy hujum uyushtirish.

Bulling ko‘pincha kattalarning ko‘zidan yashirin holda kechadi. Shuning uchun uning bilvosita belgilariga e’tibor berish muhim: bolaning maktabga borishni xohlamasligi, tez-tez bosh yoki qorin og‘rig‘idan shikoyat qilishi, uyqu va ishtahaning buzilishi, o‘qish natijalarining pasayishi, buyumlarining yo‘qolishi yoki shikastlanishi, do‘stlarining kamayishi, telefonidan foydalanganda tashvishlanishi va yolg‘izlikka intilishi shular jumlasidandir.

Muhimi, bulling hodisasi faqat tajovuzkor va jabrlanuvchi o‘rtasidagi munosabat emas. Finlyandiyalik tadqiqotchi K. Salmivalli bulling jarayonida tajovuzkor, jabrlanuvchi, tajovuzkorning yordamchisi, uni ruhlantiruvchi, jabrlanuvchini himoya qiluvchi va chetda turuvchi kuzatuvchi kabi rollar mavjudligini asoslab bergan [2]. Demak, profilaktika ishida butun sinf jamoasi, ayniqsa, «jim kuzatuvchilar» bilan ishlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Bullingning oqibatlari

Bulling barcha ishtirokchilarga zarar yetkazadi. Jabrlanuvchi bolada xavotir, depressiv holatlar, past o‘zini-o‘zi baholash, ijtimoiy izolyatsiya, o‘qishga qiziqishning yo‘qolishi kuzatiladi. Agar yordam ko‘rsatilmasa, bunday oqibatlar uzoq muddatda ham saqlanib qolishi, kattalik davridagi munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Tajovuzkor bolaning ham yordamga muhtojligini unutmaslik kerak. Agar tajovuzkor xulq-atvor o‘z vaqtida to‘g‘rilanmasa, u qoidalarni buzish, zo‘ravonlik orqali maqsadga erishish ko‘nikmasiga aylanib, kelajakda ijtimoiy moslashuvda jiddiy muammolarga olib keladi. Kuzatuvchilar esa doimiy qo‘rquv, aybdorlik hissi yoki zo‘ravonlikka ko‘nikib qolish xavfi bilan yuzma-yuz keladi. Natijada butun sinfning psixologik muhiti va o‘quv natijalari yomonlashadi.

Maktab maslahatchisining roli

Maktab maslahatchisi (psixologi) bullingga qarshi tizimli ishning metodik va psixologik markazi hisoblanadi. Uning faoliyati bir necha yo‘nalishni qamrab oladi.

Diagnostika va monitoring. Maslahatchi sinflardagi psixologik muhitni muntazam o‘rganadi: sotsiometriya, anonim so‘rovnomalar, kuzatuv va suhbatlar orqali ijtimoiy jihatdan chetda qolgan o‘quvchilarni, xavf guruhidagi bolalarni va nizoli munosabatlarni aniqlaydi. Anonim so‘rovnomalar bolalar ochiq aytishga qo‘rqadigan holatlarni ko‘rsatib beradi.

Profilaktik va rivojlantiruvchi ishlar. Hissiy intellekt, empatiya, nizolarni konstruktiv hal etish, o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, assertivlik (o‘z fikrini hurmat bilan bildirish) ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan trening va sinf soatlari o‘tkazadi. Bunday mashg‘ulotlar bolalarda o‘zgalarning holatini tushunish va kerak paytda yordam so‘rash madaniyatini rivojlantiradi.

Individual yordam. Bulling holati aniqlanganda maslahatchi jabrlanuvchi bilan xavfsiz va ishonchli muhitda suhbat o‘tkazadi, uning his-tuyg‘ularini tinglaydi, aybdor emasligini tushuntiradi. Tajovuzkor bola bilan ishlashda jazolashdan ko‘ra xatti-harakat sabablarini aniqlash, uning oqibatlarini anglatish va muqobil xulq usullarini o‘rgatishga ustuvorlik beradi.

Maslahat va ma’rifiy faoliyat. Maslahatchi o‘qituvchilar uchun bulling belgilarini aniqlash va to‘g‘ri munosabat bildirish bo‘yicha seminarlar, ota-onalar uchun esa mavzuli yig‘ilishlar va individual maslahatlar tashkil etadi. Zarur hollarda bolani tibbiy-psixologik yoki boshqa mutaxassis yordamiga yo‘naltiradi.

Hamkorlikni muvofiqlashtirish. Maslahatchi o‘qituvchi, ota-ona va ma’muriyat o‘rtasida axborot almashinuvini yo‘lga qo‘yadi, har bir holat bo‘yicha yagona harakat rejasi ishlab chiqilishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, maxfiylik tamoyiliga qat’iy rioya qiladi: bolaning shaxsiy ma’lumotlari faqat uning manfaati uchun zarur doirada va vakolatli shaxslarga yetkaziladi.

O‘qituvchi va sinf rahbarining roli

O‘qituvchi bola bilan har kuni muloqotda bo‘ladigan birinchi kattadir. Bullingni dastlab payqash, unga o‘z vaqtida munosabat bildirish imkoniyati aynan o‘qituvchida ko‘proq bo‘ladi. Uning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat.

Sinfda xavfsiz muhit yaratish. Sinf o‘quvchilari bilan birgalikda hurmat va xavfsizlik qoidalarini kelishib olish, ularga amal qilishni izchil talab qilish.

Kuzatuvchanlik. Tanaffus, ovqatlanish xonasi, yo‘lak, sport zali, avtobus kabi nazorat zaif joylarda bolalarning munosabatlariga e’tibor berish.

Zudlik bilan munosabat. Zo‘ravonlik yoki kamsitish holatini ko‘rgan zahoti uni to‘xtatish, buni «bolalar o‘yini» deb baholamaslik.

Shaxsiy namuna. Bolalarni hurmat qilish, ularni boshqalar oldida kamsitmaslik, kulgi ob’ekti qilmaslik. O‘qituvchining sinf oldidagi xulq-atvori bolalar uchun muloqot madaniyati namunasi bo‘ladi.

Hamkorlikka asoslangan ta’lim. Guruhli ishlar, loyihalar orqali o‘quvchilarni turli sheriklar bilan ishlashga o‘rgatish, sinfda «ichki guruhlar» shakllanishining oldini olish.

Axborot almashish. Shubhali holatlar haqida maslahatchi va ma’muriyatga xabar berish, ota-onalar bilan o‘z vaqtida aloqaga chiqish.

O‘qituvchining jabrlanuvchiga «shikoyat qilmang» yoki «o‘zingiz kurashing» degan tarzdagi maslahati holatni yanada og‘irlashtirishi mumkin. Bola yordam so‘raganda uni jiddiy qabul qilish va himoya kafolatini berish ishonchning asosidir.

Ota-onalarning roli

Oila bola xulq-atvorining shakllanishidagi asosiy omildir. Ota-onalar bulling jabrlanuvchisining ham, tajovuzkorning ham ruhiy holatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi, shuning uchun ularni profilaktikaning faol sherigi sifatida jalb etish zarur.

Jabrlanuvchi bolaning ota-onasi uchun eng muhim narsa – bolani ayblamaslik, uni tinglash va qo‘llab-quvvatlashdir. «Sen ham javob qaytarmaysanmi?» yoki «O‘zing sababchisan» kabi gaplar bolani yanada yolg‘iz qoldiradi. Ota-ona bolaga uning aybi yo‘qligini, uni himoya qilishlarini aytishi, voqea tafsilotlarini sinchkovlik bilan, bosimsiz so‘rab bilishi va maktab bilan hamkorlikda harakat qilishi kerak. Muammoni mustaqil ravishda «hisob-kitob qilish» (masalan, tajovuzkor bola yoki uning ota-onasi bilan to‘qnashuv) holatni yomonlashtirishi mumkin.

Tajovuzkor bolaning ota-onasi uchun esa hodisani inkor etmaslik, bolasining xatti-harakatini jiddiy qabul qilish va maktab bilan birgalikda tuzatish choralarini ko‘rish muhimdir. Tajovuzkor xulq ko‘pincha oiladagi qattiqqo‘llik, e’tiborsizlik yoki zo‘ravonlik namunasi bilan bog‘liq bo‘ladi, shu bois maslahatchi bilan ishlash ota-onaning o‘ziga ham foyda beradi.

Profilaktika nuqtai nazaridan ota-onalarga quyidagi tavsiyalar beriladi: bola bilan har kuni ishonchli suhbat o‘tkazish; kayfiyat va xulqdagi o‘zgarishlarni payqash; bolaning raqamli muhitdagi faoliyatidan xabardor bo‘lish va kiberxavfsizlik qoidalarini birga muhokama qilish; hurmat va nizolarni zo‘ravonliksiz hal etish namunasini o‘z xulq-atvorida ko‘rsatish; maktab yig‘ilishlari va maslahatlarida faol qatnashish.

Uch tomonlama hamkorlik modeli

Yuqoridagi yondashuvlarni birlashtirib, maktabda bullingning oldini olish bo‘yicha uch tomonlama hamkorlik modelini quyidagi bosqichlar ko‘rinishida tasvirlash mumkin.

1. **Me’yoriy-tashkiliy asos yaratish.** Maktab ma’muriyati bullingga qarshi qoidalarni, xabar berish tartibini va javobgarlik taqsimotini tasdiqlaydi. Bunda «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun hamda bola huquqlarini himoya qiluvchi qonunchilik va xalqaro hujjatlar talablariga tayaniladi [5; 6; 7].
2. **Tashxis va monitoring.** Maslahatchi sinflarda psixologik muhit va xavf omillarini muntazam o‘rganadi, natijalarni o‘qituvchilar bilan (maxfiylikni saqlagan holda) muhokama qiladi.
3. **Profilaktik tadbirlar.** Bolalar bilan trening va sinf soatlari, o‘qituvchilar bilan seminarlar, ota-onalar bilan mavzuli yig‘ilishlar o‘tkaziladi.
4. **Xabar berish kanallarini ochish.** O‘quvchilar va ota-onalar tashvishli holatni xavfsiz va (kerak bo‘lsa) anonim tarzda yetkazishi mumkin bo‘lgan yo‘llar (ishonch qutisi, maslahatchi bilan uchrashuv vaqti, ishonch telefoni) tashkil etiladi.
5. **Holatga javob berish.** Bulling aniqlanganda o‘qituvchi holatni qayd etadi va maslahatchiga xabar beradi; maslahatchi jabrlanuvchi, tajovuzkor va kuzatuvchilar bilan ishlaydi; ota-onalar bilan alohida uchrashuvlar o‘tkaziladi; kelishilgan individual reja tuziladi.

6. **Kuzatuv va baholash.** Tuzilgan reja ijrosi, holatning o‘zgarishi muntazam kuzatiladi; zarur bo‘lsa, reja yangilanadi, hodisa takrorlansa, yuqori darajadagi yordam (mutaxassis, tegishli idoralar) jalb etiladi.

Quyidagi jadvalda modeldagi har bir ishtirokchining vazifalari jamlangan.

1-jadval. Bullingning oldini olishda tomonlarning vazifalari

Ishtirokchi	Profilaktika (oldini olish)	Bulling holati aniqlanganda
Maktab maslahatchisi	Psixologik xavfsizlik monitoringi, sotsiometriya, trening va suhbatlar, o‘qituvchi va ota-onalar uchun ma’rifiy tadbirlar	Jabrlanuvchi va tajovuzkor bilan alohida ishlash, kuzatuvchilar bilan suhbat, individual reja tuzish, kerak bo‘lsa mutaxassisga yo‘naltirish
Sinf rahbari va o‘qituvchi	Sinfda hurmat qoidalarini kelishish, hamkorlikka asoslangan darslar, tanaffus va yo‘laklarda kuzatuv	Hodisani qayd etish, maslahatchi va ma’muriyatga zudlik bilan xabar berish, sinfda holatni nazorat qilish
Ota-onalar	Bola bilan ishonchli muloqot, xulq o‘zgarishlarini payqash, raqamli muhitni kuzatish, o‘z xulq-atvori bilan namuna bo‘lish	Bolani tinglash va qo‘llab-quvvatlash, maktabga xabar berish, kelishilgan rejaga amal qilish, bolani aybdor qilmaslik
Maktab ma’muriyati	Bullingga qarshi qoidalar va xabar berish mexanizmini tasdiqlash, hamkorlik uchun sharoit yaratish	Hodisani ko‘rib chiqish, qaror qabul qilish, ijro va natijani nazorat qilish

7. Kiberbulling va raqamli muhitda hamkorlik

Zamonaviy bolalarning muloqoti katta qismi ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va onlayn o‘yinlarga ko‘chgan. Kiberbulling an’anaviy bullingdan bir necha jihatlari bilan farq qiladi: u kun davomida to‘xtamaydi, bola uyda ham xavfsiz bo‘lmaydi; haqoratli xabar yoki surat juda tez tarqaladi va uni to‘liq o‘chirib tashlash qiyin; tajovuzkor o‘zini yashirishi mumkin, bu esa uning jazosiz qolish hissini kuchaytiradi.

Kiberbullingning oldini olishda uch tomonning vazifalari alohida ahamiyat kasb etadi. Maslahatchi o‘quvchilar bilan raqamli madaniyat, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, onlayn muloqotdagi hurmat qoidalari bo‘yicha mashg‘ulotlar o‘tkazadi. O‘qituvchi sinf guruhlari (chatlari) faoliyatida odob qoidalarini belgilab, ularga rioya etilishini kuzatadi. Ota-onalar esa bolaning onlayn faoliyatiga nazorat o‘rniga qiziqish va ishonch asosida yondashadi: bola qanday ilovalardan foydalanishini so‘raydi, noxush xabar kelganda uni kattalarga ko‘rsatish mumkinligini tushuntiradi.

Kiberbulling holati aniqlanganda quyidagi qoidaga amal qilish tavsiya etiladi: haqoratli xabarlarga javob qaytarmaslik, ularni o‘chirib yubormasdan skrinshot shaklida saqlash, tajovuzkorni platforma ma’muriyatiga shikoyat qilish va maslahatchi hamda ota-onaga zudlik bilan xabar berish. Bunday dalillar holatni to‘g‘ri baholash va kerakli choralarni ko‘rishga yordam beradi.

8. Amaliy tadbirlar namunasi

Hamkorlik modeli aniq tadbirlar tizimi orqali amalga oshiriladi. Maktab amaliyotida quyidagi shakllarni qo‘llash mumkin.

Sinf soatlari va treninglar. «Men va mening his-tuyg‘ularim», «Do‘stlik va hurmat», «Nizoni qanday hal qilamiz?», «Men yolg‘iz emasman» kabi mavzularda o‘yin, muhokama va rolli mashqlar orqali o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar.

Anonim so‘rovnomalar. Har chorakda o‘quvchilarning maktabda o‘zini qanchalik xavfsiz his qilishi, qaysi joylarda noqulaylik sezishi haqida so‘rovnoma o‘tkazish va natijalarni umumlashtirish.

Ishonch qutisi va maslahat soatlari. Bolalar o‘z tashvishlarini yozma yoki og‘zaki tarzda maslahatchiga yetkazadigan aniq vaqt va joyni belgilash.

Pedagoglar uchun metodik seminar. Bulling belgilari, suhbat yuritish usullari, hodisani qayd etish tartibi bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar.

Ota-onalar uchun ma’rifiy yig‘ilishlar. «Bolam bilan qanday gaplashaman?», «Kiberxavfsizlik» kabi mavzularda yig‘ilishlar va individual maslahatlar, shuningdek, ota-onalarga mo‘ljallangan qisqa eslatma-buklet tarqatish.

Tengdoshlar vositachiligi. O‘rta va yuqori sinf o‘quvchilaridan ko‘ngilli «yordamchi» guruhlarni tayyorlash, ular yosh o‘quvchilarga qo‘llab-quvvatlash ko‘rsatishi va nizolarni dastlabki bosqichda hal etishda ishtirok etishi mumkin.

Bu tadbirlarning har biri alohida emas, balki yagona yillik reja doirasida, mas’ul shaxslar va muddatlar aniq ko‘rsatilgan holda amalga oshirilishi kerak. Shundagina ular tizimli xarakter kasb etadi.

Hodisa bilan ishlash: amaliy misol

Modelning amaliy ishlashini shartli misolda ko‘rib chiqamiz. 7-sinf o‘quvchisi tez-tez maktabga borishdan bosh tortadi, tanaffuslarda sinfdoshlari uni o‘z davrasiga qo‘shmaydi, sinf chatida esa uning ustidan kulgan xabarlar paydo bo‘lgan. Sinf rahbari bolaning o‘zgargan xulqini payqab, maslahatchiga murojaat qiladi.

Maslahatchi birinchi navbatda bola bilan ishonchli muhitda suhbatlashadi, uning fikrini tinglaydi va aybdor emasligini ta’kidlaydi. So‘ngra sinfda umumiy kuzatuv va sotsiometriya o‘tkazib, holatning bir martalik emas, tizimli ekanini aniqlaydi. Keyingi bosqichda ota-ona bilan uchrashuv tashkil etiladi: unda ota-onaga bolani ayblamaslik, uyda xotirjam suhbat o‘tkazish va maktab rejasiga amal qilish tavsiya etiladi. Tajovuzkor xatti-harakatda ishtirok etgan o‘quvchilar bilan alohida suhbatlar o‘tkaziladi, ularning ota-onalari ham jalb qilinadi, bunda maqsad jazolash emas, balki xatti-harakat oqibatlarini anglatish va uni to‘xtatishdir.

Sinf rahbari sinf soatida shaxsni ko‘rsatmagan holda hurmat va hamkorlik mavzusida mashg‘ulot o‘tkazadi, chat uchun odob qoidalarini kelishadi. Ma’muriyat esa kelishilgan rejaning bajarilishini nazorat qiladi. Ikki-uch haftadan so‘ng maslahatchi bolaning kayfiyati, davomati va sinfdoshlari bilan munosabatini qayta baholaydi, zarur bo‘lsa, reja o‘zgartiriladi. Bu misol har bir tomon o‘z o‘rnida harakat qilgandagina holat samarali hal bo‘lishini ko‘rsatadi.

Ishtirokchilar bilan ishlashning asosiy yo‘nalishlari

Jabrlanuvchi bilan ishlash. Asosiy maqsad – bolaning xavfsizlik hissini tiklash, o‘ziga ishonchini mustahkamlash va ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Suhbatda maslahatchi bolani shoshirmaydi, savollarni ochiq shaklda beradi («Nima bo‘ldi?», «Buni qachon his qilding?»), his-tuyg‘ularini tan oladi va yordam berishga tayyorligini bildiradi. Bola bilan birgalikda xavfli vaziyatlarda nima qilish mumkinligi (kattalarga murojaat qilish, xavfli joydan

uzoqroq yurish, do‘stlar bilan birga bo‘lish) muhokama qilinadi. Kerak bo‘lsa, o‘ziga ishonchni oshirish bo‘yicha individual yoki kichik guruh mashg‘ulotlari tashkil etiladi.

Tajovuzkor bilan ishlash. Tajovuzkor bola bilan suhbatning maqsadi uni «yomon» deb baholash emas, balki xatti-harakatning sabablari (e’tibor tanqisligi, o‘z kuchini ko‘rsatish istagi, tengdoshlar bosimi, oiladagi muammolar) va uning boshqalarga ta’sirini anglashiga yordam berishdir. Shu bilan birga, chegara aniq o‘rnatiladi: zo‘ravonlik qabul qilinmaydi va uning oqibatlari bo‘ladi. Bolaga his-tuyg‘ularini (jahl, rashk, rad etilish qo‘rquvi) zo‘ravonliksiz ifodalash yo‘llari o‘rgatiladi, ijobiy yutuqlar uchun imkoniyat beriladi.

Kuzatuvchilar va butun sinf bilan ishlash. Ko‘pchilik bolalar bullingni noto‘g‘ri deb hisoblasa ham, qo‘rquv yoki «o‘zimga ham tegadi» degan o‘y tufayli jim turadi. Maslahatchi va o‘qituvchi bolalarga xavfsiz yo‘l bilan yordam berish usullarini o‘rgatadi: jabrlanuvchiga yaqinlashib qo‘llab-quvvatlash, tajovuzkorning xatti-harakatini rag‘batlantirmaslik, kattalarga xabar berish. Yordam so‘rash «chaqimchilik» emas, balki do‘stga g‘amxo‘rlik ekani sinf jamoasi bilan birgalikda muhokama qilinadi.

Maktab ma’muriyatining roli. Ma’muriyat hamkorlik uchun tashkiliy sharoit yaratadi: maslahatchi uchun alohida xona va ish vaqtini ajratadi, pedagoglarning malaka oshirishini qo‘llab-quvvatlaydi, bulling holatlari bo‘yicha qayd etish va ko‘rib chiqish tartibini nazorat qiladi. Ma’muriyat muammoni yashirmaslik, balki uni vaqtida hal etish maktab obro‘sini pasaytirmay, aksincha, mustahkamlashini tushunishi muhim.

Hamkorlikning samaradorligini oshiruvchi shartlar

Amaliyot hamkorlikning muvaffaqiyati bir necha shartga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Birinchidan, maktabda bullingga nisbatan nolga yaqin bag‘rikenglik siyosati bo‘lishi, ya’ni hech bir zo‘ravonlik «odatiy hol» deb qabul qilinmasligi kerak. Ikkinchidan, ishonch muhiti zarur: bola va ota-ona xabar berganda ayblanmasligi, jabrlanuvchi qo‘shimcha bosimga uchramasligi kafolatlanishi lozim. Uchinchidan, tomonlar o‘rtasidagi aloqa muntazam va aniq bo‘lishi, har bir ishtirokchi o‘z vazifasini bilishi muhim.

To‘rtinchidan, pedagoglar uchun doimiy malaka oshirish zarur. O‘qituvchilar bulling belgilarini farqlay olishi, nizoli vaziyatda to‘g‘ri harakat qilishi va maslahatchi bilan hamkorlik qilish usullarini bilishi kerak. Beshinchidan, bolalarning o‘zi ham profilaktikaning faol ishtirokchisiga aylantirilishi lozim: tengdoshlar o‘rtasida vositachilik, «himoyachi» rolini qo‘llab-quvvatlash va sinf ichida o‘zaro yordam madaniyatini shakllantirish bulling jarayonidagi kuzatuvchilarning ijobiy ta’sirini oshiradi [2].

Shuningdek, hamkorlikda ko‘pincha uchraydigan to‘siqlarni ham hisobga olish kerak: muammoni tan olishdan qo‘rqish («maktab obro‘siga putur yetadi»), ota-onalarning befarqligi yoki himoyaviy munosabati, pedagoglarning ish yuklamasi va maslahatchining resurslari cheklanganligi. Bu to‘siqlarni ochiq muloqot, aniq tartib-qoida va ma’muriyat qo‘llab-quvvatlashi orqali bartaraf etish mumkin.

Hamkorlik natijasini baholash uchun quyidagi ko‘rsatkichlardan foydalanish mumkin: so‘rovnomalarda o‘zini xavfsiz his qiladigan o‘quvchilar ulushi; maslahatchiga o‘z vaqtida murojaat qilgan bolalar va ota-onalar soni; takroran qayd etilgan bulling holatlari miqdori; sinflardagi ijtimoiy muhit ko‘rsatkichlari; pedagoglar va ota-onalarning tadbirlarda qatnashish faolligi. Bu ma’lumotlar profilaktik ishni yil davomida takomillashtirish imkonini beradi.

Amaliy tavsiyalar

Maqolada bayon etilgan yondashuvlarni umumlashtirib, maktab amaliyoti uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

maktabda bullingga qarshi yagona qoida va xabar berish tartibini yozma shaklda tasdiqlash hamda uni o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ota-onalarga tanishtirish;

har bir sinf rahbari va fan o‘qituvchisi uchun bulling belgilarini aniqlash va hodisani qayd etish bo‘yicha qisqa yo‘riqnoma tayyorlash;

maslahatchining ish jadvalida bolalar va ota-onalar erkin murojaat qila oladigan ochiq qabul soatlarini belgilash;

har chorakda anonim so‘rovnoma o‘tkazib, maktabdagi xavfli joylar va vaziyatlar xaritasini yangilab borish;

ota-onalar bilan hamkorlikni faqat muammo yuzaga kelganda emas, balki doimiy ma’rifiy ish sifatida yo‘lga qo‘yish;

jabrlanuvchi va tajovuzkor bilan ishlashda jazolash emas, balki tushuntirish, qo‘llab-quvvatlash va xulqni tuzatishga yo‘naltirilgan yondashuvni ustun qo‘yish;

kiberbulling holatlari uchun raqamli dalillarni saqlash va tegishli yo‘nalishlarga murojaat qilish tartibini oldindan belgilab qo‘yish.

Ushbu tavsiyalar maktabning o‘ziga xos sharoitiga moslashtirilgan holda qo‘llanilganda, bullingning oldini olish ishi tasodifiy emas, balki rejali va natijaga yo‘naltirilgan faoliyatga aylanadi.

Xulosa

Bulling – bolaning ruhiy salomatligi, o‘quv faoliyati va shaxsiy rivojlanishiga jiddiy xavf soluvchi murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir. Uning oldini olish va unga qarshi kurashishda yakka tartibdagi harakatlar yetarli emas: maktab maslahatchisi, o‘qituvchi va ota-onalarning yagona maqsad yo‘lida uyg‘unlashgan hamkorligi eng samarali yo‘l hisoblanadi.

Maslahatchi diagnostika, profilaktika va individual yordamni ta’minlaydi, o‘qituvchi kundalik kuzatuv va xavfsiz sinf muhitini yaratadi, ota-onalar esa bolaga hissiy qo‘llab-quvvatlash va to‘g‘ri xulq namunasini beradi. Bu uch tomonning kelishilgan harakati, aniq me’yoriy asos va ishonchli muhit bilan birga, maktabda zo‘ravonliksiz, hurmat va hamkorlikka asoslangan psixologik jihatdan xavfsiz muhitni shakllantirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. – Oxford: Blackwell, 1993.
2. Salmivalli C. Bullying and the peer group: A review // Aggression and Violent Behavior. – 2010. – Vol. 15, No. 2. – P. 112–120.
3. Rigby K. Bullying in Schools: And What to Do About It. – Camberwell: ACER Press, 2007.
4. UNESCO. Behind the numbers: Ending school violence and bullying. – Paris: UNESCO, 2019.

5. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
6. O‘zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida»gi Qonuni, 2008-yil 7-yanvar, O‘RQ-139-son.
7. BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi Konvensiyasi, 1989.